

CHRONOWSKI NÓRA: ALKOTMÁNYOSSÁG HÁROM
DIMENZIÓBAN (BUDAPEST: HUN-REN TK JOGTUDOMÁNYI
INTÉZET, 2022) 211.

<https://doi.org/10.51783/ajt.2024.1.07>

Gondban lehetne a jogtörténész, amikor alkotmányjogi, méghozzá kurrens alkotmányjogi tárgyú könyvről ír recenziót, tekintve, hogy bizonyos álláspontok szerint már a XX. század is kívül esik egy magára valamit is adó jogtörténész kutatási fókuszán. Chronowski Nóra akadémiai doktori értekezése, mely 2022-ben jelent meg, mégis tud újat nyújtani, nem csak az alkotmányjogászoknak.

Már a kötet tartalomjegyzéke is mutatja azt a vizsgálati kört, amely mindenképp nívóknak tekinthető a hazai jogtudományban, teszi mindezt világos elhatárolásokkal. Kérdés persze, hogy mennyiben beszélhetünk globális alkotmányosságról, s nem inkább a nemzetközi (köz)jog területére tartozó egyezmények által kijelölt jogi térről. A szerző e körben nemcsak a koncepciót, de annak kritikáját is adja, ami mindenképp üdvös, hiszen alkotmányjogról kritika nélkül beszélni tulajdonképp lehetetlen. Nem kell oly messzire menni, hiszen a jogterülettel szembeni egyik visszatérő kritika a közvetlen kikényszeríthetőség problémája, mely ugyanakkor épp az alkotmányjog jelentőségéből fakad. Úgy is mondhatnánk, hogy az alkotmányjog egy „eszközhasználó jogterület”, hiszen célját a mindennapokban szükségszerűen valamilyen más jogterület eszközrendszerét használja. Ugyanakkor mindenképp unikális a dimenziókat, vagyis a tereket vizsgálni, minthogy az alkotmányjogról mindenkinek van valami-

lyen fogalma, de annak életteréről, arról a kiterjedésről, amiben kifejti a hatását, viszonylag kevés. Ebből a szempontból is üdvös, hogy nem egy sokadik kronologikus vagy intézményi összehasonlító kötet készült, hanem ténylegesen az elvont tér áll a vizsgálat fókuszában.

Természetes, hogy a – már-már szitokszóvá nemesült – globális tér vizsgálata elengedhetetlen, és az ENSZ tevékenységének bemutatását is tartalmazza. A szerző ugyanakkor túlmegy ezen, és nemcsak a deklarált jogot, hanem a globális alkotmányjog koncepcióját is bemutatja. Nyilvánvaló, hogy nemzetközi szinten tucatnyi alkotmányos hagyománnyal nehéz megtalálni azokat a csomópontokat, amik az összevetést megengedik, épp ezért is fontos megtalálni azt a legkisebb közös többszöröst, amik mégis biztosítják az összehasonlítást és annak egyenes következményét. A szerző ugyanis nem állt meg ott, hogy ezeket egymás mellé tegye, a fókuszban ennek a jelentősége, szubsztanciája áll. Vannak ugyanis olyan alapelvek, melyek minden alkotmányos berendezkedés sajátjai, ilyenek például a jogállamiság, az alapvető jogok védelme, a demokrácia, a hatalommegosztás, illetve egyéb elvont és kézzel fogható eszmények. A jogállamiságra definíciót alkotó törekvések nem új keletűek, amiként a demokráciáról is többféle felfogás honosodott meg, mégis ezek azok a keretek, amikben – furcsa mérőszámok-

kal – össze lehet vetni az egyes nemzet-államok működését. Az alapelvek körében ugyanakkor továbbra sem lezárt a diskurzus, ami szintén elmondható az alapjogok köréről is. Kurrens szakmai vita folyik például a lakhatáshoz való jog alapjogként való elismeréséről, ami jelzi, hogy az alkotmányjognak reagálnia kell a posztindusztriális, vagy ha úgy tetszik: a pseudomodern világ és társadalom jelentette kihívásokra.

Az alapjogok és alapvető intézmények kialakulása együtt járt a társadalom, a gazdaság átalakulásával, melynek katalizátora volt az ipar és a kereskedelem fejlődése. Olyan új szerkezetet hozott, mely a preindusztriális társadalmakban nem volt, például az eredeti tőkefelhalmozás problematikáját, amire különböző előjelekkel a XIX. század politikai gondolkodói, filozófusai eltérő válaszokat adtak. Nem szabad ugyanakkor azt gondolnunk, hogy a XXI. században ez a fejlődés lineárisan folytatódik. Lehet, hogy az „ipar 4.0”, vagyis a negyediknek mondott ipari forradalom, a mesterséges intelligencia fejlődése számos fejleményt hoz, de épp az alapjogokról, tágabban tehát az alkotmányosságról folyó diskurzus mutatja, hogy olyan égető kérdések merülnek fel, melyekhez foghatók az alapjogok második generációjánál voltak csak tapasztalhatók. Alkotmányjogi értelemben tehát nem feltétlenül vagyunk előrébb, mint voltunk a posztindusztriális korban. Az is érdeklődésre tarthat számot, hogy mit ad az alkotmányjog a posztmodernben, van-e egyáltalán posztmodern alkotmányjog. Ennek léte szükségszerűen feltételezné a modern alkotmányjogot, melynek bójait a harmadik generációs alapjogok, illetve azok az alkotmányos intézmények jelentik, melyek a globális nyugat szten-

derdjeit alkotják, melyek – úgymond – a belépők a fejlett vagy fejlődő országok elitjébe. Kérdés ugyanakkor, hogy épp a globalizálódó világ mennyiben kezdte már most ki a modern alkotmányosságot, és nem jelentkeznek-e olyan problémák, mint a lakhatási válság, az alkotmányos deficit vagy épp a demokrácia deficitje, mely problémák egyszersmind új válaszokat is követelnek maguknak. Ezen új válaszok kapcsán kérdés az is, hogy tényleg újak kell legyenek, vagy lehetnek régiek. E körben kerül előtérbe a formakonzervativizmus, amely lehetővé teszi például a lakhatáshoz való jog garantálását az emberi méltósághoz való jogon keresztül. Eszerint nem biztos, hogy – alkotmányjogi értelemben – nem történt visszalépés az elmúlt évtizedek fejlődésében. Ez alátámasztja azt a tézist, miszerint semmilyen történelmi fejlődés nem lineáris, másfelől figyelmeztetés is, hogy hiába alakult ki az alkotmányjog intézményeinek sztenderdje, az új kihívások sokszor ezeket is megtépázzák. Külön kiemelendő példa erre a jogállamiság meghatározásának kétségbevonása állami aktorok részéről. A választ valahol a nemzetközi térben érdemes keresni, mely nemcsak a különbségek, hanem a hasonlóságok vizsgálatát is megengedi.

Ebben a nemzetközi térben foglal el különös helyet az Európai Unió. Sajátos jogi konstrukció, egyedülálló a világon, ugyanakkor épp ezen egyedülállósága teszi lehetővé azt is, hogy saját értelmezési keretet teremtsen. Könnyebb dolga is van, hiszen kevesebb tagállammal kell közös nevezőt találni, de nehezebb is, hiszen tagjainak jelentős része kénytelen volt alkotmányjogi recessziót átélni évtizedeken át, megint más tagállamainak szuverenitása, önálló állami-

sága sem volt ugyanennyi ideig. A kötet második fejezetében e körben folytat vizsgálatokat a szerző, melynek fókusa az Európai Bíróság, valamint az Alapjogi Charta. Utóbbi olyan fundamentális dokumentum, mely szükség-szerűen hiányzik a nemzetközi térből. E megfogalmazás ugyanakkor visszás, és hűen tükrözi azt a sajátos nemzetközi jogi helyzetet, amit az EU léte generál. Ha nagyon le kívánnánk egyszerűsíteni, akkor nemzetközi, multilaterális szerződések halmazaként fognánk fel a gazdasági, politikai és monetáris uniót, mely mostanra eléggé eltávolodott az alapító atyák szándékától. Épp ezen eltávolodás okozza azt a válságot, amit a szerző az alkotmánybíróságok potenciális lázadását taglaló fejezetében ír. A fejezet a német, a román és a lengyel alkotmánybíróságok ítélezését helyezi a középpontba, aminek külön érdekességet ad az alapító Németország helyzete. A fejezet kellően gyakorlatifókuszú, ami megint csak azt támasztja alá, hogy az alkotmányjog igazi arcát a gyakorlaton keresztül ismerhetjük meg. Az Alapjogi Charta jelentősége ugyanakkor túlmutat az EU alapintézményi működésén. Az egységesülő jog szükségszerűen – ha nem tud is róla – kénytelen visszanyúlni Európa tulajdonképpeni közös jogi gyökereihez.¹

A kötet harmadik – és leghosszabb – fejezete a harmadik, nemzetállami dimenziót vizsgálja, mégpedig Magyarország példáján keresztül. Fontos ez a fejezet azért is, mert a rendszerváltással olyan turbulens alkotmányjogi gyakorlat jelent meg, melynek hatásai bizonyos értelemben a jelen-

korban is éreztetik hatásukat. A nemrég elhunyt Sólyom László olyan alkalmazási alapelveket fektetett le az első Alkotmánybíróság elnökeként, melyek alkalmazását utóbb a jogalkotónak törvényi szinten kellett kizárni, mivel veszélyeztette az Alaptörvény jogalkotói szándék szerinti értelmezését. Ez a láthatatlan alkotmány mutatta be nemzetállami szinten a legplasztikusabban azt, hogy mennyit számít a gyakorlat, amikor az alkotmány egyes intézményeinek, alapelveinek mindennapi működéséről akarunk beszélni. Hogy nem elegendő az alkotmány betűje, annak szükségszerűen van szellemisége is, amit nemcsak az alkotmány-, hanem a rendes bíróságok is alakítanak, amennyire a bírói normakontroll korlátozott eszközrendszere biztosít nekik. Természetesen a szerző sem ignorálhatja a tényt, hogy a hazai alkotmányjog szükségszerűen nemzetközi és európai uniós beágyazottságú, s nem is teszi. Ennek megfelelően mindkét dimenzió tekintetében bemutatja a párbeszédet, mely a gyakorlatban sokszor közelebb áll a perbeszédhez, figyelemmel arra, hogy a szuverenitás örve alatt a hazai jogalkotó több ízben szembetalálta magát a nemzetközi és európai uniós sztenderdekkel. Ismét csak felmerül a kérdés, hogy a posztmodern alkotmányjog után mi vár ránk, mennyire kell megnyitni azokat a diskurzusokat, amiket az Alapjogi Charta megalkotásakor lezártak vagy legalábbis nyugvópontra értek tekintettünk.

A kötet záró vizsgálata az Alaptörvény értékvilágát taglalja három nagyon is aktuális körben. A szuverenitás- és identitásvédelem azok az eszmei kérdések, melyek szükségszerűen politikai oldal szerint determináltak, és mint ilyen, a leginkább szem előtt vannak.

¹ Peter STEIN: *A római jog Európa történetében* (Budapest: Osiris 2005).

Fontos ugyanakkor látni azt is, hogy ez a fókusz egyszersmind ütközőpont is az Európai Unióval, mely – mint azt fentebb írtam – kétségtelenül eltávolodott az eredeti alapítói szándéktól, s ezt az eltávolodást könnyű félreértelmezni, holott lehet, hogy tényleg csak azt kellene vizsgálni, hogy a rendszerváltások és a keleti bővítés után ennyi évtizeddel merre kéne tovább haladni, egyáltalán: van-e igény és szükség a tovább haladásra, vagy csak hagyni kéne működni a rendszert, és a közbelépést arra az esetre tartogatni, ha valamely tagállam nyíltan szembemegy a lefektetett alapelvekkel. Abban talán nincs vita, hogy épp az Alapjogi Charta rögzíti ezeket az alapelveket és épp az Európai Bíróság – egyébként szükségszerűen fluid – ítélkezési gyakorlata adja ennek keretrendszerét. Ami természetszerűleg ellentmondásos, hiszen egy fluid gyakorlat nehezen tud zsinórmérték lenni, ugyanakkor korszakos meghaladások ritkán tapasztalhatók. E körben nemzetállami szinten is lehet vizsgálatokat folytatni, de a bírói jogalkalmazás egységesítésének jegyében a bírói gyakorlat mostanra többé-kevésbé kijegecesedett, abban érdemi változást csak egyes kódexek teljes reformja hozhat.

Még aktuálisabb kérdés a nemzetfelfogás értékrendje. A szerző az etnicitás, a kisebbségvédelem kontextusába helyezte a kérdést, s rögtön fel is veti, hogy az Alaptörvény épp azt a politikai (?) közösséget nem definiálja, amire vonatkozik. Magyarország Alaptörvénye ugyan, a nemzetfogalmat mégis disszonánsan alkalmazza. Nyilvánvalóan le lehet tenni a garast akár a német, akár a francia nemzetfogalom mellett, tény ugyanakkor az is, hogy a soknemzetiségű Magyar Királyság elmúlt évszáza-

da gyakran szólt épp a nemzeti gondolat dilemmáiról. Az első évtizedek revizionista gondolatait lúgként oldotta fel az internacionalista politika, melynek bukása után évtizedekkel később is aggályos Magyarországon nemzetfogalmat adni, hiszen nemzetiségek jelenleg is élnek itt, de számarányuk elmarad az 1918 előtől. Van persze olyan nemzetiség, melylyel látványosan nem tud mit kezdeni a jogalkotó, ez pedig a hazai cigány/roma közösség, mely a szegregáció, a selektív oktatási rendszer abszolút vesztese. A gyakorlat tehát nem teszi egyértelművé, hogy politikai vagy kulturális oldalról közelít-e a nemzethez, ami az alkalmazás problémájának kiindulópontja. A szerző a téma kötethez mért jelentőségének megfelelően tárgyalja a népfogalom problematikáját, mely probléma nemzetközi szinten elnagyoltan jelentkezik, mintegy feloldódik az emberfogalomban. Felhívja a figyelmet arra is, hogy nemcsak az Alaptörvény személyi hatálya problémás, hanem a nemzetfogalom is – definíciószinten. Ezt az ellentmondásosságot ugyanakkor nem oldja fel a minden jogszabály értelmezéséhez mankót nyújtani hivatott preambulum sem.

Ehhez hasonlóan mutatja be azokat a bizonytalan sztenderdeket is a szerző, amelyek a pseudomodern társadalomban mindennél égetőbb kérdésként jelentkeznek, ilyen például a méltóság, az egyenlőség és a szerző szerint a szolidaritás kérdése is. A szolidaritás kapcsán lehet vitatkozni arról, hogy mennyiben az alkotmányjog feladata, a méltóság és az egyenlőség viszont kardinális kérdések valamennyi alkotmányos berendezkedésben. Épp a társadalom fejlődésének retrográd jellegét mutatja, hogy évtizedekkel a méltóság és egyenlőség majdnem globális elismerése után

ez a tudományos és alkotmányjogi diskurzus tárgya kell legyen.

A kötet mindenképp hiánypótló, idővel a hazai alkotmányjog oktatásának egyik fundamentális dokumentuma lehet, de az sem kizárható, hogy eljut a hazai (alkotmány)jogalkalmazás oda, hogy hivatkozza az itt leírtakat, különösen akkor, ha egy kérdést nemcsak hazai, hanem nemzetközi szinten is értelmezni kell. Pontos láttelepet ad az Alaptörvény kodifikációja körében felmerült visszásságokról és azok hatásáról a jelenkori alkotmányjogra. A szerző tökéletesen súlyozta az alkotmányjog szempontjából való jelentőségét az egyes tereknek, amit mutat az is, hogy a konkrét dilemmákat nemzeti szinten ismertette, holott

e problémák lassan globálisnak mondhatók. A kötet módszertana, szerkezete világos, a felhasznált források köre imponáló, melyért mindenképp elismerést érdemel a szerző. Amiként az egész kötetért, tekintve, hogy az alkotmányjognak oly szintézisét adja, mely messze túlmutat azon, amit a jelenben értékelni tudhat az olvasó. Mutatja a kötet értékét az is, hogy nemcsak az alkotmányjogászok, hanem a jogtörténészek, a nemzetközi joggal elméletben és gyakorlatban foglalkozók is haszonnal, érdeklődéssel forgathatják. A kötet terjedelmének és a szerzőnek is köszönhetően a szöveg mindvégig feszes, a lényegre koncentrál.

*Timár Balázs**

* Tudományos segédmunkatárs, HUN-REN TK JTI, 1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.
E-mail: timar.balazs@tk.hun-ren.hu.